

Відгуки. Рецензії. Повідомлення

Дадіомова Ольга Володимирівна
доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри історії музики
і музичної білорусистики
Білоруської державної академії музики;
Ліхач Тамара Володимирівна
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри історії музики
і музичної білорусистики
Білоруської державної академії музики;
Баранкевич Лілія Фаїльївна
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри історії музики
і музичної білорусистики
Білоруської державної академії музики
barankevichl@mail.ru

РЕЦЕНЗІЯ на монографію О. Л. Зосім "Східнослов'янська духовна пісня: сакральний вимір"

Монографія О. Л. Зосім присвячена темі, яка стала для українського вченого-музикознавця дослідницьким полем усієї наукової діяльності. Так, попередня книга "Західноєвропейська духовна пісня на східнослов'янських землях у XVII–XIX століттях" [1], написана за матеріалами кандидатської дисертації автора, розкривала важливі питання ґенези духовної пісні в східнослов'янському регіоні, була насичена цікавим фактографічним матеріалом, який засвідчив великий шлях, який пройшла релігійна пісня, зазнавши неминучу еволюцію в нових східнослов'янських реаліях, сформувавшись в яскраве явище українсько-білоруської музичної культури.

Тема сакральної музичної творчості, що довгі роки залишалася осторонь основних наукових напрямів музикознавства (особливо в радянські роки), останнім часом переживає підйом і значний інтерес у науковому середовищі, а також у колах зацікавлених читачів. Адже багато фактів, які по крихтах збирає і аналізує О. Зосім, не лише допомагають розкрити багату і різноманітну музичну культуру минулого, а й свідчать про ту важливу духовну/сакральну складову, яка буквально визначала основний вигляд культури епохи Відродження, доби бароко - аж до наших днів. Популярність духовної пісні в європейській музичній традиції дослідниця пояснює такими чинниками, як відповідність сакрального змісту пісень потребам прихожанина, наявності таких стилістичних рис, як "простота, доступність і зрозумілість текстів, нескладні мелодії" [2, 297]. О. Зосім, проаналізувавши численні (в більшості малодоступні на сьогодні) архівні матеріали з різних бібліотек України, Росії, Польщі, ввела в науковий обіг велику кількість унікального музичного та фактографічного матеріалу. Достоїнством даної монографії є широке охоплення музично-культурних явищ – від XV до початку XXI ст. Автор комплексно представляє українську духовну пісенну культуру як складову східноєвропейської музики - від її формування до різних конфесійних проявів на сучасному етапі. Вражає широта охоплення розглянутих явищ, вільне володіння О. Зосім найбагатшим фактографічним матеріалом, що наводиться в монографії. Новим у музикознавчій науці є розгляд ролі біблійної пісні в репертуарі сучасних протестантів-баптистів.

Дослідження О. Зосім має логічно оформлену розгалужену структуру, в якій особливо виділяються питання порівняльного аналізу і глибоких зв'язків між основними пластами музичної культури, що включає в себе народну творчість, побутову музику і приклади зі східнослов'янської гімнографії, тобто вже професійної композиторської (нехай здебільшого й анонімної) творчості. Ці питання піднімаються в першому розділі "Східнослов'янська духовна пісенність у просторі християнської культури". Розглядаючи релігійну пісню як особливе явище музичної культури різних слов'янських народів, автор не забуває про життя українців, білорусів і поляків у єдиній колись державі: Великому князівстві Ли-

товському, а пізніше – Речі Посполитій, що, звичайно, тільки сприяло розвитку багатьох близьких явищ культури за єдиним європейським сценарієм: "українські та білоруські землі, що входили до Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої, були тісно пов'язані з європейською музичною традицією" [2, 14]. Європейську спрямованість музичного мистецтва Білорусі неодноразово відзначає в своїх працях відомий білоруський музикознавець, доктор мистецтвознавства О. В. Дадіома.

О. Зосім вибудовує своє дослідження за принципом послідовного вирішення складних філософських, культурологічних, естетичних, аналітичних музикознавчих питань, присвячених розгляду місця духовних пісень у християнській культурі та причинам зростання популярності цих пісень серед мирян. Аргументовано звучить теза дослідниці про популярність релігійної пісні доби бароко в масах. У розділі 1.4 "Духовна пісенність у вимірах популярної культури" автор, посиляючись на праці українських, російських і білоруських музикознавців і філологів (Л. Корній, Л. Костюковець, Л. Копаниці), розглядає духовну пісню як складову частину популярної культури епохи бароко, доводячи правомірність саме даного терміну, в той час як музикознавці зазвичай вживають термін побутова музична культура. У своїх твердженнях автор монографії підкреслює саме соціокультурний аспект досліджуваного явища, про що раніше, на думку автора, говорилося недостатньо.

Сакральний вимір у другому розділі розглядається в тісному зв'язку з конфесійною приналежністю пісень (православної традиції – розділ 2.2; греко-католицької – розділ 2.3; римо-католицької й протестантської – розділ 2.4) як відображення реалій Нового часу, багато в чому суперечливого. Звідси особливості репертуару, структури богослужінь, канціоналів, що стає дуже цінним для вивчення історії східнослов'янської побутової музичної культури. Адже ці пісні – своєрідне відображення "сакрального універсуму Нового часу" [2, 73]. Особливо відзначимо розгляд протестантських (баптистських) пісенних збірок, раніше заборонених, що є новим словом у сучасному музикознавстві.

Третій розділ присвячений духовним пісням на біблійні (Псалтир Царя Давида) і гімнографічні тексти в східнослов'янській духовно-пісенній традиції. О. Зосім вибудовує цей розділ за двома основними напрямками: 1) пісні на тексти з Псалтиря Давида; 2) зв'язок духовної пісні зі східно-християнською гімнографією. Відзначаючи безперечний факт генетичної єдності духовної пісні та візантійської гімнографії, вчена говорить про перспективність цього напрямку в розробці своєї теми. Незважаючи на те, що автор основний акцент, що багато в чому зрозуміло, робить на українську духовну пісенність (хоча заявлена тема ширше – східнослов'янська пісня), неможливо не погодитися з О. Зосім, яка підкреслює важливість "міцності християнського фундаменту культури слов'янських народів Східної Європи" [2, 222].

Четвертий розділ "Східнослов'янська духовна пісенність у національних координатах" – три нариси про розвиток духовної пісенності в українців, білорусів і росіян. Дотримуючись основного стилю викладу, що включає глибокі узагальнення великої кількості джерел і досліджуваного матеріалу, автор розкриває свою позицію щодо даного явища у зв'язку з особливостями історії, культури та ментальності кожного народу. О. Зосім приводить авторську періодизацію розвитку духовної пісні у трьох народів (наприклад, для українців відзначаються 5 етапів: рукописний, едиційний, поліконфесійний, зарубіжний/діаспорний, сучасний (розділ 4.1)), враховуючи не лише історичні реалії, джерелознавчу базу, а й соціокультурний контекст.

На нашу думку, деякі висловлювання і припущення О. Зосім потребують подальшого розвитку та уточнення. Так, в своїх обґрунтованих міркуваннях про термінологічний апарат, який використовують музикознавці при розгляді пісенного мистецтва України і Росії доби бароко і пізнішого періоду, дослідниця на самому початку монографії розглядає дефініції "кант" і "псальма". Про жанрову термінологічну пару "кант – псальма" пише в своїх дослідженнях кантової культури відома білоруська музикознавець Л. П. Костюковець, даючи чітке розмежування, по суті, одного жанру: кант – твори побутової музичної культури світського змісту (за даними Л. П. Костюковець, у Білорусі та в Україні світські канти з'являються не раніше XVII ст.). Псальми – найбільш ранні твори цього жанру з духовним змістом. У Білорусі вони відомі вже з XV ст. Розуміючи прагнення автора розширити жанрові рамки усталеної термінології, яка не зовсім влаштовує автора монографії через певну термінологічну "плутанину", яку в жанрову термінологію вніс один з перших дослідників музичної культури псальм і кантів П. О. Безсонов, про що пише в своїй кандидатській дисертації Л. П. Костюковець, а також не завжди чіткого позначення самого жанру в численних українських рукописних збірниках XVII–XVIII ст., відзначимо, що прирівнювання канта до пісні бачиться нам не дуже виправданим. Пісня – дуже широке, всеосяжне трактування вокального твору. Незважаючи на автентичні позначення "пісня" щодо кантів у низці випадків, ми дотримуємося термінології "кант" і "псальма" щодо до вокального жанру, що склався, зі своїм історично позначеним комплексом музично-поетичної стилістики, про що аргументовано пише в своїх монографіях, присвячених кантовій культурі Л. П. Костюковець. Далеко не вся сучасна жанрова термінологія, наприклад, фольклорна, відображена в письмових джерелах (той самий духовний стих, билина, історична пісня, балада і низка інших). Не кажучи вже про те, що зрівнювання духовного стиха з псальми ми розглядаємо як не виправдане, тому що йдеться про різні види музичного мистецтва (народної творчості та побутової), кожен з яких має свою особливу музично-поетичну стилістику. "Зняття" з кантів і псальм їх жанрової самобутності й "зрівнювання" їх з піснею, певним чином призводить до "розмивання" жанрових меж.

Захоплення української дослідниці національною тематикою не завжди, на жаль, дозволяє залучати зразки білоруського музичного мистецтва, що вносить свого роду дисбаланс в розгляд східно-європейської духовної пісні, де східнослов'янською, як правило, виступає українська музична спадщина різних епох. Сподіваємося, що в майбутніх своїх дослідженнях О. Зосім більшою мірою буде звертатися і до білоруського матеріалу, тим більше що в даний час продовжено дослідження католицької музичної традиції у білоруській музиці низкою молодих білоруських музикознавців (А. Комінч, Т. Мартинюк).

Завершуючи рецензію, хотілося б ще раз сказати про велику трудомістку працю, яка була зроблена О. Зосім щодо вивчення східнослов'янської духовної пісні. Комплексний підхід у розгляді багатоскладного пласта (з включенням музики народної, популярної світської і літургічної) музичної пісенної творчості українського, білоруського та російського народів у більш ніж 500-річний період розвитку захоплює. Нехай деякі позиції автора, на нашу думку, можуть викликати дискусію в обговоренні і вимагають подальшого більш детального розгляду, а також залучення нових джерел, головне – в дослідницькому арсеналі сучасного музикознавства з'явилася масштабна праця, яка представляє, немов в археологічному зрізі, пласт духовної пісні різних жанрів – від народних духовних стихів до релігійних гімнів і популярних пісень доби бароко, а також сучасних протестантських гімнів на біблійні сюжети.

Література

1. Зосім О. Л. Західноєвропейська духовна пісня на східнослов'янських землях у XVII–XIX століттях. Київ: ДАКККіМ, 2009. 204 с.
2. Зосім О. Л. Східнослов'янська духовна пісня: сакральний вимір. Київ: НАКККіМ, 2017. 328 с.